

PRAVNOPOVIJESNE, POVIJESNE, DIPLOMATIČKE I DRUGE RAŠČLAMBE – PREDUVJET DALJNJEG NAPRETKA HRVATSKE HISTORIOGRAFIJE

Lujo MARGETIĆ, Rijeka

Autor ukazuje na nezaobilazan doprinos naše velike, prerano preminule povjesničarke N. Klaić novim spoznajama u hrvatskoj povijesti. Tek u diskusiji s njezinim gledištima moguće je krenuti naprijed, dakako, uz pretpostavku da se što minucioznije obrade raspoloživa vrela, osobito s pravno-povijesnog, povijesnog, diplomatskog i drugih gledišta.

Autor predlaže svoju analizu poznate Rađovanove isprave u korist samostana sv. Krševana u Zadru i dolazi do novih spoznaja, dokazujući, uz ostalo, da je ta isprava doživjela tijekom stoljeća mnoge izmjene i interpolacije i do nas došla u vrlo izmijenjenom obliku, iz koje se, ipak, može zaključiti da je sadržaj te isprave vjerodostojan.

Naša vrsna povjesničarka N. Klaić usmjerila je našu historiografiju prema minucioznom istraživanju i kritičkoj obradi vrela. To je doista jedini ispravan način pisanja povijesti. Doduše, i prije N. Klaić na tome se dosta radilo. Osobito treba istaknuti koristan i nezaobilazan rad Račkoga u XIX. i Barade u XX. stoljeću, ali tek je N. Klaić odbacila sve predrasude da bi trebalo »spašavati« vjerodostojnost raspoloživih vrela. Istina je upravo obratna: tek odbacivanje balasta nevjerodostojnih isprava i povjerenja u autentičnost formulacije (koje treba pripisati tek kasnijoj preradi sačuvanih isprava) dolazi se, često, do neočekivane istine, koja plijeni svojom jednostavnošću i uvjerljivošću.

Nedvojbeno je da je N. Klaić u žaru znanstvenog istraživanja, slijedeći glas svoga temperamenta, često pogriješila. U diskusiji o njezinim stajalištima i rezultatima u mnogočemu se nismo s njom slagali, i to ne samo glede njezine raščlambe pojedinih pitanja vjerodostojnosti vrela nego još mnogo više glede daljnjih rezultata do kojih je N. Klaić dolazila svojom interpretacijom. Podsjetili bismo ovdje samo na naše duboko neslaganje u ocjenjivanju legende o sv. Krištoforu, podataka iz Bečke ilustrirane kronike¹ itd. Ali rado priznajemo da su mnogi naši radovi nastali na osnovi inspiracije potekle iz radova N. Klaić. Još

¹ Umjesto svega vidi npr. L. MARGETIĆ, *Pozadina prvoga ugarskog napada na Rab (1071)*, Historijski zbornik (dalje: HZ), XL, Zagreb, 1987., str. 75–119.

za njezina života iznosili smo svoje neslaganje sa stajalištima N. Klaić u pojedinostima i u cjelini, duboko uvjereni da je srž znanstvenog rada u plodnoj diskusiji bez koje uopće nema napretka. To je u naše ugledne povjesničarke, zbog njezina temperamenta, izazivalo vrlo oštru reakciju, a kad smo se opetovano i vrlo opširno usprotivili² njezinoj tezi da su vinodolski kmetovi, navodno, funkcionari i dokazivali da su oni jednostavno slobodni nasljedni zakupci s vrlo jakim stvarnim pravom na zemlju koju obrađuju, njezin je odgovor bio još žešći. To nam je i za njezina života bilo vrlo žao, jer, ponavljamo, ne možemo dovoljno naglasiti koliko nam je raščlamba njezinih teza pomogla u boljem sagledavanju problematike. Ako se želi pobiti nečija teza, prethodno je nužno dobro proučiti dokaze druge strane, pa njihovo pobijanje dovodi do novih rezultata, koji uvelike nadmašuju onaj početni impuls koji je pokrenuo cjelokupno razmatranje. Tako je npr. obaranje posve neobičnih teza G. Prage (uvelike prihvaćenih i od N. Klaić) o borbama Hrvata s protivnicima oko Paga, urodilo takvom žetvom novih rezultata u tom najznačajnijem razdoblju, da će, čini nam se, našu argumentaciju biti vrlo, vrlo teško oboriti.³ Ali – sve je u znanosti podložno diskusiji. Sa zadovoljstvom primjećujemo da smo još 1986. u diskusiji s N. Klaić izjavili kako je analiza N. Klaić »vrlo korisna«,⁴ i pritom ostajemo i danas.

U želji da unaprijedimo raščlambu vrela naše starije povijesti – ponovno u diskusiji sa stajalištima N. Klaić – slobodni smo ponuditi našoj stručnoj i kulturnoj javnosti još nekoliko analiza, za koje se nadamo da će pobuditi isti onaj interes na koji su naišle naše dosadašnje raščlambe.

I u ovoj našoj diskusiji raspravljat ćemo o problemu koji je od N. Klaić u središtu pozornosti hrvatske historiografije: jesu li sačuvane isprave iz vremena hrvatske države narodnih vladara krivotvorine ili su vjerodostojne? Mnogi se naši pisci i u najnovije vrijeme »bore« za njihovu autentičnost, a samo se eventualno dopušta priznati neautentičnost u onim granicama koje je postavio npr. F. Rački. Obratno, N. Klaić se zadovoljavala time što je utvrdila pojedini element neke isprave kao vrlo sumnjiv, da bi je nakon toga proglasila nevjerodostojnom. Uz to, ona je često isticala da su krivotvoritelji – npr. sastavljači tih isprava samostana sv. Krševana – imali pred sobom neki katalog narodnih vladara. Odbacivši tako dispozitiv (i drugo), a prihvaćajući podatke iz tog »kataloga«, N. Klaić je sma-

² Umjesto svega vidi npr. L. MARGETIĆ, *Noviji pogledi na stariju povijest Vinodola, Krka i Senja*, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, 9, 1988., str. 15–18.

³ L. MARGETIĆ, *nav. dj.* (bilj. 1), str. 93. Evo ukratko Pragine koncepcije. U šezdesetim i početkom sedamdesetih godina XI. stoljeća u Hrvatskoj se bore dvije stranke. Jedna od stranaka želi organizirati narodnu Crkvu, a pomaže joj njemački svećenik Wolfgang. Iz obližnje Istre dolaze na kvarnerske otoke i hrvatsku obalu carske čete. Na čelu je Narodne stranke »prestonasljednik Stjepan«. Druga je stranka uz papu, a na čelu joj je Zvonimir. Kako je Zvonimir nesposoban da nametne svoj autoritet, papa se 25. siječnja 1075. obraća danskom kralju Svenu III. i nudi mu Hrvatsku. Dalmatinski su gradovi, doduše, uz papu, a protiv Narodne stranke, ali oni ne mogu više trpjeti pritisak svojih protivnika pa zato pozivaju u pomoć normanskog velikaša Amika. Amiko se zanosi idejom da za sebe osvoji kraljevstvo na istočnoj obali Jadrana i hvata kralja Krešimira. Amiko opsjeda Rab, a onda kreće pod Kesu da uhvati hrvatsko-ga kralja. On se odlučio za napad 9. svibnja, jer je to dan sv. Nikole, tj. onoga sveca koji je u južnoj Italiji bio znakom odvajanja Zapada od Istoka. Međutim, Venecija u svom interesu i radi Bizanta intervenira 8. veljače 1076. pa se Amiko ne može domoći dalmatinskog kraljevstva.

⁴ *Nav. dj.*, str. 100.

trala da je time zadovoljila znanstvenoj akribiji i da može pristupiti znanstvenoj interpretaciji. Mi mislimo da je N. Klaić svojom nepoštednom analizom učinila tek prvi korak. On je možda najvažniji, ali – ipak samo prvi korak. Evo ponekog primjera za ovu našu tvrdnju.

I.

Poznata Radovanova⁵ isprava kojom on dariva samostan sv. Krševana sačuvana je u četiri verzije: 1) prijepis beneventanom, kojim Radovan daruje sve posjede svoga djeda; 2) prijepis iz XVII. stoljeća isprave pod 1), s donekle drukčijim tekstom; 3) prijepis beneventanom kojim Radovan nakon uspjeha u sporu sa županom Luke o posjedima svoga djeda, predaje posjede samostanu;⁶ 4) prijepis karolinom – goticom iz XIII. stoljeća,⁷ uglavnom vrlo sličan ispravi pod 3), ali s proširenim tekstom. Po mišljenju Račkoga i Stipišića riječ je o sadržajno dvije isprave, od kojih bi jedna bila ona pod 1) i 2), a druga pod 3) i 4). Uz to, Rački je mislio da je isprava pod 4) neautentična i nazvao ju je *carta interpolata*, dakle, nevjerodostojna, a isprava pod 3) autentična. Rački nije poznao ispravu pod 1). Kako je ispravu pod 3) pisao Adam, a br. 4) Anastazije, »hrvatski biskup i kancelar kraljevskog dvora«, Stipišić je vjerovao da je Radovan nakon ispostavljanja isprave pod br. 3) naknadno tražio još jednu ispravu »radi jače vjerodostojnosti«.⁸

Mi mislimo da je riječ o tri faze sastavljanja iste isprave. U prvoj fazi (isprava pod br. 1) sastavljač se zadovoljio samo osnovnim podacima, nedvojbeno preuzetim iz samostanskih anala: »Ja, Radovan, predajem samostanu sv. Krševana sve svoje nekretnine u zemljama i vinogradima koje su pripadale mome djedu.« Iz anala su preuzeti i datacija i potpis svjedoka, a sankciju je, očito, pridodao sam sastavljač isprave. Kad je takva krajnje jednostavna isprava sastavljena? Udara u oči da su verzije pod 1) i 2) datirane 1070. i s indikcijom 9. Međutim, razlike između isprave pod 1) i 2) takve su prirode da je nemoguće tvrditi kako je prijepis iz XVII. stoljeća (isprava pod 2) nastao nemarnim prepisivanjem. Dovoljno ih je pažljivo usporediti pa da se takva teza isključi. Uz to, isprava pod br. 2) ne spominje bana Zvonimira, a isprava pod br. 1) ima u svom tekstu *Suinnimir bano*. Dakako, ne postoji razlog zašto bi netko nakon više stoljeća dodavao u ispravi Zvonimira ili ga brisao. Dakle, nedvojbeno je riječ o dva predloška: jedan je pisan još za kralja Krešimira i u njemu zbog toga još nema bana Zvonimira. Kad je nešto kasnije Krešimiru nametnut ban Zvonimir, politički obziri nalagali su samostanu da ispravu »poboljša« dodavanjem bana Zvonimira. Dakle, obje su isprave u tom obliku nastale u zadnjim godinama vladanja kralja Krešimira, pa je prema tome *sadržaj* tih isprava vjerodostojan s time, dakako, da ne vjerujemo kako je Radovan bio nazočan činu darovanja, već smo sigurni da je samostan dao sastaviti isprave za svoje potrebe. Subjektivni stil (*Ego Radovanus* itd.) ne govori protiv toga.

⁵ *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje CD), izd. T. Smičiklas i drugi, I, str. 115, br. 84 = Doc. 80–81, br. 60.

⁶ CD I, str. 116–117, br. 85 (I) = Doc. 81–84, br. 61 pod a.

⁷ CD I, str. 117–119, br. 85 (II) = Doc. 81–84, br. 61 pod b.

⁸ CD I, str. 116.

Treća je verzija nastala mnogo kasnije radi obrane posjeda pred sudom. Nezgodna strana prve i druge verzije jest u tome što nije točno označeno gdje su darovane nekretnine. Za spor je takva isprava bila slabo upotrebljiva, pa je tadašnji opat dao pisaru zadaću da ispravu »popravi« kako bi se samostan mogao obraniti. I zato u toj trećoj verziji čitamo da je riječ o nekretninama »u mjestu Suhovare«. U opisu parnice navodi se da su župan i tepti Boleslav tražili tu zemlju od samostana, da se spor rješava pred kraljem, koji je na kraju postupka dao nalog Apriću sokolaru da uvede samostan u posjed.

Ali, kad je opat pročitao tu ispravu, uvidio je da ona ne može uspješno poslužiti: nema granica posjeda, nema mjesta održavanja spora (*actum*) ni mjesta ispostavljanja (*datum*), ispravu piše privatna osoba, a dao ju je sastaviti *rex Croatorum*, premda se posjed nalazi u Bizantskoj Dalmaciji.

Opat je zbog toga naredio da se sastavi »poboljšana« isprava, u kojoj je trebalo sve te podatke ubaciti. Kad je konačno sastavljena i ta verzija, samostanski je skriptorij konačno mogao odahnuti. Ali ni opat ni sastavljači samostanskog skriptorija nisu opazili da su se u toj »definitivnoj« verziji zapleli kao pile u kućinu: datum »početnog« teksta označavao je darovanje, a isti (!) datum »definitivnog« teksta vrijeme vođenja spora! A ima i drugih neusklađenosti. Upravo ta četvrta, »najbolja« verzija ušla je u Kartular samostana sv. Krševana, iz čega slijedi da je vremenu upisa u Kartular (prvo desetljeće XIII. stoljeća) prethodilo dugotrajno prilagođavanje prve verzije.⁹

Ovome treba dodati još nešto. Naime, spomenuti prijepis iz XVII. stoljeća nije manje važan za istraživanje vjerodostojnosti podataka Radovanove darovnice, kao što bi se to na prvi pogled moglo zaključiti. Naime, još su se neka darovanja iz druge polovice XI. stoljeća sačuvala uz raniji prijepis beneventanom također i u prijepisu iz XVII. stoljeća. Riječ je o Hrvatnovu darovanju¹⁰ i dva darovanja Ivana, hrvatskog dada.¹¹ Ni u jednoj od tih isprava prema tom prijepisu nije spomenut ban Zvonimir, već samo Petar Krešimir IV. Nasuprot tomu, ne samo Radovanova, već i Hrvatnova isprava pisana beneventanom dodaje nakon Krešimira još i bana Zvonimira. To upućuje na uvjerljiv zaključak da je prepisivač iz XVII. stoljeća imao pred sobom neki drugi predložak za sve te isprave, a ne onaj koji je uporabio prepisivač beneventanom ili, drugim riječima, da su osnovni podaci tih isprava nastali na temelju pouzdanih podataka još iz doba narodnih vladara. Dodajmo još i rezultate naših raščlamba poznate darovnice Zovina i braće i isprave opata Petra iz 1067. o stjecanju posjeda u Diklu te darovanja otoka Mauna Petra Krešimira IV.¹² Prema rezultatima do kojih smo došli analizom tih isprava, dolazimo do istog rezultata: sve su te isprave diplomatske krivotvorine, ali su njihovi podaci vrlo uporabivi. To što su one diplomatski nevjerodostojne znači samo to da njihove formule ne mogu poslužiti za ozbiljnu analizu diplomatskih elemenata privatnopravnih i javnopravnih isprava iz doba

⁹ O svemu tome detaljnije L. MARGETIĆ, *O kartularu samostana sv. Krševana u Zadru, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 37, Zadar, 1995., str. 164–169.

¹⁰ CD I, str. 121, br. 88 = Doc. 85–86, br. 63.

¹¹ CD I, str. 119–120, br. 86 i 87 = Doc. 84–85, br. 62 (1) i (2).

¹² MARGETIĆ, *nav. dj.* (bilj. 9), str. 161–163, 170–173 i 176–178.

narodnih vladara, i to čak ni u onim slučajevima kad su one nastale u vrijeme pravnog akta, upisanog u njih. Naime, kako su one najvjerojatnije sastavljene bez nazočnosti druge strane (darovatelja, prodavatelja i sl.), njihove formule odgovaraju predodžbama onih redovnika – pisara koji su ih sastavljali, a oni ne samo da nisu bili pravno školovani već se nisu jako ni brinuli o pravnoj pravnoj formulaciji. Dok su darovatelj, prodavatelj itd. i svjedoci bili živi, te su isprave mogle poslužiti samo kao puka zabilježka, koju je iz mnogo razloga bilo korisno napisati odvojeno od samostanskih anala. Može se postaviti čak i ovo pitanje: Je li isprava koju je samostan sastavio odmah nakon pravnog akta bez nazočnosti druge strane i koja odgovara volji nenazočne strane vjerodostojna ili ne? Mislimo da je odgovor jasan: čak je i takva isprava nevjerodostojna. Autentičnom se može nazvati samo ona isprava pri čijoj je izradi sudjelovala (pa makar i kao puki statist) i druga strana. Zbog toga je Justinijan donio propis da se autentičnom smatra samo ona isprava koja je nakon njezina sastavljanja predana u ruke drugoj strani i koju je nakon toga ta druga strana, priznavši njezin sadržaj, vratila natrag pisaru, da je on dovrši, tj. kompletira zaključnim formulama. Taj je postupak ostao stoljećima u notarevoj klauzuli: *post traditam*, tj. nakon što sam ispravu (ponovno) primio, *complevi*, tj. dodao sam zaključne formule.

A kad su darovatelj i svjedoci poumirali, bit će dovoljno u slučaju spora ispravu ponuditi na sud pa će sud od samostana (a ne od protivne strane) zahtijevati da određeni broj redovnika prisegne na istinitost isprave, što će s jedne strane biti dovoljno da se spor dobije, a s druge strane neće nimalo ugroziti spas duše onih koji prisizü, jer je sadržajno isprava odgovarala onome na što su prisegli, tj. da je sporna nekretnina bila samostanu darovana ili prodana itd.

Već ova kratka i nepotpuna analiza nekih isprava naše najstarije povijesti dokazuje da je N. Klaić učinila tek jedan korak na dugačkom putu istraživanja diplomatske, paleografske, povijesne, pravno-povijesne sačuvane izvorne građe. I u kritičkoj raščlambi teksta povlastice izdane 1242. zagrebačkom Gradecu, nakon N. Klaić tek su učinjeni prvi koraci.¹³ Ipak, duboko smo uvjereni da će nove generacije pravnih povjesničara, povjesničara, diplomatskih itd., koje je odgojila N. Klaić, uskoro obogatiti naše spoznaje novim radovima, analizama i rezultatima, dakako, uvijek uz osnovnu nezaobilaznu pretpostavku: bez argumentirane kritike rezultata N. Klaić trud novih generacija svodio bi se samo na inteligentno prepričavanje dosadašnjih spoznaja popraćeno navođenjem strane literature. A od

¹³ Naša ugledna prerano preminula povjesničarka učinila je golem korak u istraživanju najstarije zagrebačke prošlosti u svom radu *Povijest Zagreba*, Knjiga prva, Zagreb, 1982. Ali njezine su analize često ograničene njezinim nedostatnim poznavanjem pravne problematike. Dovoljno je upozoriti samo na jednu pogriješku, koju, uostalom u zadnjih 50 godina čine beziznimno svi autori, a ne samo ona. Na str. 78 nav. dj. ona čita tekst Zlatne bule iz 1242. *ipso iudice presidente*, a na str. 80 to prevodi: »pod predsjedanjem samog suca« – premda na str. 77 donosi vrlo lijepu i vrlo čitku fotografiju te povlastice na kojoj se jasno čita *ipso iudice presente*. Na ispravno čitanje upozorila je 1990. Apostolova u radu: L. MARGETIĆ – M. APOSTOLOVA MARŠAVELSKI, *Hrvatsko srednjovjekovno pravo*, Zagreb, 1990., str. 57, ali se ista pogriješka kontinuirano vuče i dalje unatoč tomu što velik dio autora objavljuje uz svoj tekst također i fotografiju. Pravni povjesničar odmah će uvidjeti kakve reperkusije u analizi povlastice iz 1242. ima ta pogriješka. A riječ je tek o lako uočljivoj pogriješci. Što se pak tiče ostalog dijela Zlatne bule, stvar je još mnogo gora jer je riječ o interpretacijama koje su neprihvatljive, ali, da bi ih naši povjesničari uklonili, trebali bi pročitati što o tome kažu naši pravni povjesnici pa ne bi upadali u često naivne pogriješke.

toga nema nikakve koristi. Ali ako je tako bilo dosad, nema razloga da ne očekujemo nešto drugo u skoroj budućnosti. Naime, treba uzeti u obzir da je N. Klaić umrla 1988. i da je odonda prošlo tek osam godina pa se diskusije o njezinim analizama, nove raščlambe i novi prijedlozi najvjerojatnije pripremaju, a možda su već i u tisku.

Zusammenfassung

Detailsforschungen in der Rechtsgeschichte, Geschichte, Diplomatie und anderen Bereichen sind die Voraussetzung für die Weiterentwicklung der kroatischen Historiographie

Der Autor weist auf den unumgänglichen Beitrag für neue Erkenntnisse der kroatischen Geschichte unserer großen, zu früh verstorbenen Historikerin Nada Klaić hin. Erst durch die Auseinandersetzung mit ihren Gesichtspunkten ist es möglich fortzuschreiten, allerdings mit Voraussetzung der minutiösen Bearbeitung der vorhandenen Quellen aus Rechtsgeschichte, Geschichte, Diplomatikwissenschaft und anderen Bereichen. Der Autor schlägt seine Analyse der Radovans Urkunde zugunsten des Klosters hl. Krševan und Zadar vor und kommt zu den neuen Erkenntnissen. Unter anderem zeigt er, daß das Dokument viele Änderungen und Auslegungen im Laufe der Jahrhunderte erlebt hat, der Inhalt aber ist trotz Umgestaltung authentisch geblieben.